

ծուծիւն, դժգոհութիւն կեանքից, յոռե-
տեսութիւն և գանգառ գպրոցական պայ-
մաններից և այլն *)

Դպրոցական ինքնասպանութեան զէմ
շատ միջոցներ են առաջարկում. բժիշկ
Րաֆէսը իր գեկուցման մէջ վերոյիշեալ
կոնգրէսում առաջարկում է փիլոսոփա-
յական դրոշմներ ունենալ աշակերտների
հետ ցոյց տալով կեանքի արժէքը և այլն:
Հարկաւոր է մանաւանդ աշակերտների
մէջ դարգացնել իղէալիզմ, որը, ինչպէս
ցոյց է տւել պրոֆ. Սարոցկին, ահապին
Նշանակութիւն ունի մեր կեանքի մէջ:
Ամենամեծ մեր թշնամին՝ Կապիթալիս-
տը և ծանր նիւթական և առնասարակ
չնչին հարցերն են, որոնք զժաւարտողէնե-
րին մեզ չեն կարող առլ հարկաւոր նե-
ցուել ընդդէմ յուսանաստութեան, յոռետե-
սութեան, որոնք տանում են մեզ դէպի
ինքնասպանութիւնը: Իղէալիզմը, որը
կարող է լինել՝ կրօնական ազգային, հա-
սարակական և գիտական, ահա ամենազօրեղ

Ֆիզիոլոգիական ֆակտորը մարդկա-
յին կեանքի մէջ, որը մեզ կարող է պաշտ-
պանել շատ բարոյական և հոգեկան փոր-
ձութիւնների ժամանակ: Ապա ուրեմն՝
թէ ծնողները, թէ դպրոցը և թէ հասա-
րակութիւնը պիտի դարգացնեն այդ
իղէալիզմը հէնց իրանց սեփական օգ-
տին համար և իրտասարդ սերնդի մէջ վե-
րոյիշեալ Պիրոգովեան համաժողովի բա-
ժանմունքը առաջարկում է 1) ծնողների
կոմիտէի մասնակցութիւնը ինքնասպա-
նութեան հարցի ուսումնասիրութեան
գործում 2) Առանձին ուշադրութիւն դարձ-
նել աշակերտների ֆիզիկական կրթու-
թեան, վրայ, և 3) վերացում քննու-
թիւնների սխառմի և յառաջադիմութեան
գնահատութիւնը տեղի ունենայ ոչ թէ
յատուկ հարցաքննութիւններով, այլ ու-
սումնական տարւայ ժամանակամիջոցում
ստացած թւանշաններով:

ԲԺ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ

ԽՈՐՀՐԳԱՅԵԼԵՆ ԺՈՂՈՎ ՀԷՑ ՏՊՈՒՐՈՒԹԵԼՆ 400-ԱՄԵՆԿԻ ԱՌԻԹՈՎ

I

Կովկասի հայոց Հրատարակ. Ընկերու-
թեան վարչութեան նախաձեռնութեամբ,
յունուարի 28-ին երեկոյեան ժամը 8 1/4-ին,
Թիֆլիսի քաղաքային դումայի դահլիճ-
ում, տեղի ունեցաւ մի խորհրդակցական
ժողով որին մասնակցում էին՝ Թիֆլիսի
հայկական բոլոր հիմարկութիւնների,
և ապարանների կողմից եկած ներկայա-
ցուցիչներ՝ թւով մօտ 60 հոգի:

Այդ խորհրդակցական ժողովի նպա-
տակն էր որոշել թէ ինչ ձևով պէտք է
տօնել հայկական տպագրութեան 400-ա-
մեակը, որ լրանում է այս տարի, այն է՝
1912 թւին:

Ժողովը բաց է անցում Հրատ. Ընկ.

Վարչութեան նախագահ բժ. Զարգարե-
անը, համառօտ ծանուցումով տեղեկու-
թիւն է առլիս ժողովի օրակարգի մասին
և առաջարկում է ընտրել նախագահ և
քարտուղարներ. բժ. Զարգարեանն ինքը
ընտրւում է այդ ժողովի համար նախա-
գահ, իսկ որ պ. պ. Գ. Վարդանեան և Գ.
Առնեան՝ քարտուղարներ:

Նախագահը տեղեկութիւն է առլիս, որ
տպագրութեան 400-ամեակի և առնասա-
րակ տպագրութեան սկզբնաւորութեան
մասին Հրատ. Ընկ. խմբադր. մասնաժո-
ղովի նախագահ հայր Աղանեանը պատ-
րաստել է մի գրաւոր գեկուցում, որի
ընթերցումը կարեւոր համարելով խնդրի
լուսարանութեան՝ առաջարկում է լսել
այդ գեկուցումը:

*) Մի քանի տեղեկութիւնները վեր-
ցրել ենք Вречебн. вѣст.-ից № 2, 1912 թ.

ժողովականները ընդունում են այդ առաջարկը:

Հայր Ազանեանը կարգում է իր զեկուցութիւնը, որ թէև կազմած էր համառօտ, բայց ամփոփում էր իր մէջ այն բոլոր թշուառական անգեկութիւնները և յայտնի բանասէրներէ կարծիքները, որոնք դեռ ասարիներ առաջ հաստատապէս որոշել են, թէ հայկական տղազրութիւնը սկսել է 1512 թւին և տպագրել է հայերէն անգրանիկ գիրքը՝ «Պարզատումարք»:

Մինչ րոնս խնդրի մասին լինելիք կարծիքների փոխանակութեան՝ ժողովականներից մէկը արտունջ է յայտնում թէ՛ թէ՛ն ժողովը բազմամարդ է, սակայն ինքը չի տեսնում այդտեղ հոգևորականների, վաճառականների և գրականագէտների ներկայացուցիչներին, որոնց ներկայութիւնը անհրաժեշտ է գտնում նա գործի օգտակարութեան տեսակէտից:

Նախագահը յայտնում է, որ Հրատար. Ընկերութ. Վարչ. որոշման համաձայն այս անգամ է, որ հրաւիրել են՝ զրաշարներէ, տպարանատէրերի, մաժուլի, դրոյրոյների զանազան ընկերութիւնների և գրողների ներկայացուցիչներ ամենից երկուսական հոգի ժողովը ցանկութիւն է յայտնում, որ առաջիկայում գումարելնք ժողովներին՝ ի նկատի առնելն վերոյիշեալ խաւերը և նրանցից էլ հրաւիրեն ներկայացուցիչներ:

Արանցից յետոյ սկսում է կարծիքների փոխանակութիւնը...

Սօսում է Ստ. Մալխասեան. նա առջ է բերում մի շարք փաստեր, որոնք իր կարծիքով, բացատրում են «Պարզատումարք» շարժական տառերով եղած տպագրութիւնը: Իրա ամենալաւ տպագրոյցը նա գտնում է նրա մէջ, որ «պարզատումարք» տառերը անհաւասար են և անկանոն դասաւորւած և որ մի տողի տառը մըտնում է յաջորդ տողի տառերի մէջ: Բացի դրանից՝ տառերը միանգամայն նման են ձեռագրի տառերին և չունեն իրենց մէջ միօրինակութիւն: Այդ բոլորի հիման վրայ՝ Մալխասեանը գտնում է, որ «Պար-

զատումարք» իսկական տպագրութիւն չէ, այլ՝ քսիլոգրաֆիա (փայտագրութիւն): Այդ տեսակէտից տպագրութեան 400-ամեակը լրանում է ոչ թէ 1912 թւին, այլ շատ աւելի ուշ, որովհետև առաջին տրպագրւած (շարժական տառերով) հայերէն գիրքը լոյս է տեսել ոչ թէ 1512 թւին, այլ՝ 1565 թւին: Մինչ այդ նա ժողովականներին ցոյց է տալիս «Բայնամիկա»-ի և «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի հոմարները, ուր արտասուած են «Պարզատումարք» էջերը, աւելացնելով, որ թէև ինքը անձամբ չէ տեսել այդ գիրքը, բայց իր հնթադրութեամբ և իր ձեռքի տակ եղած ուսումնասիրութիւնների հիման վրայ ինքը կասկածելի է համարում Պարզատումարքի տպագրութեան անգրանիկութիւնը, մանաւանդ, որ նրա վրայ գրւած է «գրեցաւ» բառը, և առաջարկում է, աստիճանակ թողնել 400-ամեակի տօնելու խնդիրը, ընտրել ձեռնահանքից մի մասնագործով որ դրադեկով այդ խնդրի՝ տպագրութեան իսկական լինել շինելու մանրամասնութեամբ և մի որոշ կրտսկացութեան դալուց յետոյ, երբ կապացուցելի, որ «Պարզատումարք» ապւած է շարժական տառերով՝ ապա հրատարակ դրել 400-ամեակի յօրեկեանը:

Սօսում է պ. Լէօն.—Սա տեսել է «Պարզատումարքից» երկու օրինակ Վիեննայի Միթիթարեանների գրադարանում: Սրա կարծիքը միանգամայն այլ բան է տպացուցում, միանգամայն հակառակը պ. Մալխասեանի ասածների: Ապացուցելով, որ քսիլոգրաֆիայով տպւում են միմիայն թղթի մի երեսի վրայ, մինչդեռ «Պարզատումարք» տպւած է ոչ թէ քսիլոգրաֆիայով, այլ շարժական տառերով ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս տպւում են այժմ գրքերը: Տառերի անհաւասարութիւնը բացատրում է նրանով, որ նրանք շինւած են փայտից և ձեռքով, որ և ամենայն հաւանութեամբ նրանք անհաւասար կլինէին և ձեռքով շինւածներ: Ձեռագրի նմանութեան մասին էլ՝ նա սսում է, քանի որ հնումը տպագրութիւնը համարւում էր սատանայի

գործ՝ իւրաքանչիւր որ աշխատում էր այդ տառերը միանգամայն ձեռագրերի նմանեցնել, որպէսզի նրանցով տպագրուող գրքերը նման լինէին ձեռագրերի և յաջողութիւն գտնէին տարձեւելու ժամանակ, այլ կերպ կ'էնրանք տպագրի նմանէին՝ կը հարածէին և բացէ ի բաց կը մերժէին: «Գրեցաւ ի մասին էլ ատում է՝ չկնց այդ հիման վրայ էլ գրքերի կրեսին գրուում էր «գրեցաւ» (և ոչ տպագրեցաւ) որպէսզի միանգամայն քողարկի տպագրութիւնը Այգորինակ պատասխաններէց յտոյ, պէ՛տ, առջ է դերում մի շարք քանասէրների կարծիքներ, որոնց հիման վրայ Պարզատումարի տպագրութեան խկութիւնը ձանաչել է մօտ քսան տարի առաջ և հաստատել է ու վերջացել: Այսքանից յետոյ, աւելացնում է պէ՛տ, վեր կենալ և առաջարկել թէ՛ կազմել մի մասնատողով, որը քննի այդ տպագրութեան խկութիւնը նշանակում է առջինը համարել այն որոշումները, որ արւած են աւելի կարող ձեռնահասանների և աւելի յայտնի բանասէրների կողմից քան այն, որ այսօր թիֆլիսում նստած պէ՛տ է չը տեսած գրքի մասին քննութիւն կատարել: Դիմել եւրոպային Վիեննայի Միթարիանների՝ ձիմաղ կը յարուցի, որովհետեւ նրանք այն աստիճան են համոզւած «Պարզատումարի» տպագրութեան խկութեամբ և 1512 թիւ սկզբնաւորութեամբ, որ այսօր անա 400-ամեակի առթիւ լոյս են տեսնում զանազան շքեղ հրատարակութիւններ զանազան տեղերում:

Խօսում է Ա. Եղեկեան.—Սա կողմակից է պ. Ս. Մալխասեանին, փխտում է և 1512 թիւ և Պարզատումարի տպագրութիւնը և նրա բովանդակութիւնը: Սրա կարծիքով՝ քանի որ Արդար դպրի գիրքը, գրւած է 1565 թիւ, օրհնութեան է արժանացել թէ՛ հայոց կաթողիկոսի, թէ՛ պապի և թէ՛ Վենետիկի դոքսի կողմից, ընդունելի է համարում իբրև անդրանիկ տպագրութիւն այդ գիրքը: Արհամարելով փայտը, փայտից ստացւած գիրքը,

ժողովականների ուշադրութիւնը հրաւիրում է այն բանի վրայ, որ եւրոպան տօնեց ոչ թէ քսիլոգրաֆիան, այլ տպագրութիւնը: Սա էլ առաջարկում է ընտրել մի մասնատողով այդ խնդիրը քննութեամբ պարզելու:

Պ. Եղեկեանին առարկում է բժ. Ե. Մինասեան նա կողմակից է Լէօի արտայայտած կարծիքներին, նա պատասխանում է Եղեկեանին, որ եւրոպան տօնեց Գուանմբերգի չէնց շարժական փայտեայ տառերի գիւտը, որովհետեւ Գուանմբերգն էլ իր առաջին տառերը շինել է սկզբում փայտից: Բժիշկը ստուգող մասնատողովի ընտրութեան առաջարկը միանգամայն աւելորդ է գտնում, քանի որ ամեն ինչ պարզ են:

Այնուհետև խօսում են՝ Ա. Յարութեան, Գ. Երիցեան, Ա. Աթմասեան, Լ. Դանիէլեան, և ուրիշները: Լ. Դանիէլեան լսելով երկու կողմերի կարծիքները՝ իրեն կասկածի մէջ է գտնում, յարմար է տեսնում առաջարկւած ստուգող մասնատողովի ընտրութեան կարևորութիւնը:

Երկար փոխարանութիւնից յետոյ խընդիրը սպառւած համարելով քէարկւում է և ձայների ազգին սեծամասնութեամբ ընդունւում է 1512 թւականը և որոշում է տօնել հայկական տպագրութեան 400-ամեակը:

Յետոյ տեղի է ունենում խորհրդակցութիւն յորեկանի կատարման ձևի մասին թէ՛ յորեկանը տօնելու է իբրև ընդհանուր հայութեան տօն և մասնակցելու են բոլոր տեղերում գտնուող հայերը, թէ՛ Կովկասահայերը առանձին, թիւրքահայերը առանձին և այլն: Կարծիքների փոխանակութիւնից յետոյ՝ որոշեց յորեկանը սկզբունքով զանձնել համազգային, թողնելով իւրաքանչիւր երկրի հայութեան տօնել այն՝ ինչ կերպ որ յարմար կը դատեն տօնողները:

Մինչ այդ նախագահը կարդում է մի ծրագիր, որ վերաբերում է յորեկանի յաւերժացման և որը մշակել է Հրատ. Ընկ. Վարչութիւնը: Ծրագիրը ամփոփում

է իր մէջ հետեւեալ կէտերը.—

1) Հրատարակել հայ տպագրութեան պատկերազարդ պատմութիւնը: Ընդունուած է այս կէտը և որոշուած է տպագրութիւնը լինի՝ մէկը ընդարձակ և թանկարժէք, միւսը՝ համառօտ և հանրամատչելի:

2) Բանալ ցուցահանդէս, որտեղ ի ցոյց կը գրեին զանազան ժամանակներում և զանազան տեղերում լոյս տեսած բոլոր հայ գրքերը և տպագրութեան գործի զարգացման հետ կապ ունեցող բոլոր իրերը: Այս առաջարկն էլ ընդունուած է, որի մասին հայոց Ազգապահան Ընկ. ներկայացուցիչ պ. Ե. Լալայեանը յայտնուած է, որ ցուցահանդէս կազմակերպելը իր վրայ է վերցնուած. իսկ ուսուցչական Միութ. նախագահ. պ. Գ. Վարդանեան տեղեկութիւն է տալիս, որ Միութ. Կենդ. Վարչութիւնը արդէն որոշել է հաւաքել այդ ցուցահանդէսի համար սկզբից մինչև այժմ լոյս տեսած բոլոր հայ դասագրքերի օրինակները:

3) Կազմակերպել յորելեանական դասախօսութիւններ Կովկասի զանազան տեղերում: Ընդունուած է:

4) Հիմնել հրատարակչութեան ֆոնդ՝ հայ հեղինակների գրած քերթերը հրատարակելու համար:

5) Հիմնել գրական ֆոնդ՝ հայ գրականագէտներին նպաստելու համար:

Հրատարակչական և գրական ֆոնդերը տեղիք են տալիս երկարատև խորհրդակցութեան. Ստոււմ են՝ Հ. Մելիքեանը, Ա. Աթանասեան, Ա. Արեղեան, Լէօ, Չարգարեան, Յ. Ալիխանեան, Յ. Սողովեան, Յ. Աղարաբ, Ս. Լիսիցեան, և ուրիշները: Կարծիքներ կան, որոնք առաջարկում են միացնել այդ երկու ֆոնդը և Շրպրոցական-ուսուցչական ֆոնդի նման ձևաձևարկել մի ժողովարարութեան. կարծիք-

ներ կան, որոնք բացատոււմ են հրատարակչական ֆոնդը և կողմնակից են միմիայն գրական ֆոնդի, և կարծիքներ էլ կան, որոնք ընդունում են և առաջարկում են երկուսն էլ բւէարկել:

Հարցը սպառած լինելով քւէարկուած է երեք տեսակի առաջարկութիւնները դատ-դատ և ձայների մեծամասնութեամբ ընդունուած է միմիայն գրական ֆոնդը, որի համար ժամրամասը ճրագիր մշակելը թողնուած է ընտրելիք մասնաժողովին:

6) Հայ գրաշարների վիճակը բարեկարգել.—այս առթիւ գրաշարների կողմից եկած ներկայացուցիչ պ. Ս. Տէր-Յովհաննիսեան՝ համառօտ տեղեկութեան է տալիս առհասարակ գրաշարների կեանքի ծանրութեան, նրանց վիճակի դառնութեան մասին և ինչգրում է ժողովին ուշադրութեան առնել գրաշարի վիճակը ածուող 400-ամեակի առթիւ, իբրև մի ածու, որ անմիջական կապ ունի գրաշարի հետ: Ստոււմ են պ. պ. Գ. Վարդանեան, Յ. Ալուսեան, Կ. Միրանեան և ուրիշները: Ի վերջոյ որոշուած է ընտրելիք յորելեանական մասնաժողովի կազմի մէջ ընտրել նաև մի գրաշար և նրա հետ պարզագագէս որոշել թէ ի՞նչով կարելի կը լինի բարելաւել գրաշարների գրութիւնը:

Օրակարգի հարցերը սպառելով առաջարկեց ընտրել մի յորելեանական յանձնաժողով, որը կը կազմակերպի յորելեանական ածուր և կը զեկավարի այդ առթիւ հարկաւորելիք բոլոր գործերը: Որոշեց յանձնաժողովը կազմել 15 հոգուց, առաջարկեցին թիկնածուների՝ անունները, բայց ժամանակի ուշ լինելու պատճառով ընտրութիւններն մնացին յաջորդ անգամում:

Յ. ԱՂԱՐԱՅ

Ժողովակներինց մեծամասնութիւնը այդ հարցը համարում է նախընթաց ժողովում քննած և վերջացրած և առաջարկում է կցել այդ յայտարարութիւնը արձանագրութեանն և անցնել ընտրութիւններին: Մի մասն էլ՝ պնդում է, որ նախորդ ժողովում ամենին հարց չի կրկն յիշեալ խմբագրութիւնների պաշտօնական կարծիքների մասին, ինչպէս սխալմամբ յիշեալ է այդ յայտարարութեան մէջ, այլ խօսել են՝ պ. պ. Մալխասեան, Եղեկեան և Դանիելիսունն իբրև զուտ ժողովականներ:

Որոշում է կցել այդ յայտարարութիւնը՝ արձանագրութեան Աս. Լխրիցեանի հեռեկալ բանաձևով՝ ժողովը լսելով «Մշակի» և «Արօրի» խմբագրութիւնների վրձոր պ. Ա. Եղեկեանի յայտարարութիւնը՝ դատւ որ զբա մասին խօսել և որոշում է կայացել նախորդ ժողովում՝ այժմ կցել արձանագրութիւններին և անցնել ընտրութիւններին:

Ժողովն անցնում է ընտրութիւններին.
Հ. ապագրութեան 400-ամեակի յորեկանական յանձնաժողովի համար գաղտանի քէարկութեամբ և 53 ճայնի մասնակցութեամբ ընտրեցին հեռեկալ 15 անձինք.— քժ. Զարդարեան (48 սպիտակ, 3 սև), Ար. Խատրսեան (45 սպ. 6 սև), Գ. Կաֆեան (43 սպ., 8 սև), Գր. Վարդանեան (42 սպ., 9 սև), տիկ. Միլեան (41 սպ., 12 սև), տիկ. Ալիբեկեան (41—9), Յ. Սունուչց (40—10), Յ. Ակունեան (40—11), Խ. Յարութիւնեան (39—11), Ա. Աթանասեան (39—12), Ե. Լալայեան (39—13), Լէս (38—11), Շիրվանդադէ (38—12), քժ. Միսսեան (38—11), Նար. Դոս (38—14): Բացի զբանից բաց

քէարկութեամբ ընտրեցին Երբեմ եպ. և Գարրիէլ Սունուկեան յանձնաժողովի պատուար անդամներ: Փոխ անդամներ ընտրեցին՝ Ա. Պողոսեան (32—19), Գ. Շնեան (32—19) և Խ. Տէր-Յովհաննիսեան (32—19):

Ընտրութիւններից յետոյ վերաքննում է գրական—Ֆոնդի գաղափարը, վերջը որոշում է՝ մանրամասնութիւնների մըշակումը թողնել ընտրեալ յանձնաժողովի լուսարանութեան:

Այնուհետև նորից տեղի է ունենում պ. Ա. Եղեկեանի յայտարարութեան մասին խօսակցութիւն: Ժողովականներից ոմանք աւելորդ են համարում նորից քննել հարցը, քանի որ նախկին ժողովում դրել և մեքծել է:

Ի վերջոյ պ. Մելոյեանը առաջարկում է հեռեկալ բանաձևը:

«Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, նախընթաց ժողովում ապագրութեան ճիշտ տարեթիւք որոշելու մասին հարց յարուցեց և առկախ Մնաց, ես առաջարկում եմ յանձնարարել յորեկանական յանձնաժողովին՝ հրաւիրել ապագրութեան խնդրով զբաղեալ կոմպիտանտ անձնաւորութիւններ՝ ապագրութեան տարեթիւք ստուգելու և ապա կատարել ապագրութեան 400-ամեակը որոշելով յորեկանի ճիշտ օրը: Մի հանգամանք, որ կը գայ վերացնելու եղած տարածայնութիւնները և համազգային այդ ածը միացնել սեփերով կատարելու:»

Չի անցնում քեղովը հաստատում է նախորդ ժողովում կայացրած որոշումը ցրում է գիշերւայ ժամը 12-ին:

3. ԱՂԱԲԱԲ